

УДК 504.03:396

Катерина Карпенко
(м. Харків)

ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ЯК ВИКЛИК РАЦІОНАЛІЗМУ: ГЕНДЕРНИЙ КОНТЕКСТ

У статті доведено, що сучасна екологічна ситуація вимагає зміни розуміння суті трансцендування. Підкреслюється, що не слід уникати екологічних реалій, ідеалізуючи стосунки з матір'ю-природою як надію на виживання. Від цього хворобливого стану культуру повинне спасти раціональне осмислення екологічних проблем, яке, у свою чергу, також не слід ідеалізувати й протиставляти природі як виключно надприродне.

Ключові слова: екологічна проблема, природа, трансцендування, раціональність, традиція.

Сьогодні гострою соціально зумовленою проблемою, що кидає людей у стан психологічної невизначеності й стурбованості, є екологічна проблема. Існує безліч екологічних прогнозів, деякі з них навіть не виключають можливість загальнолюдського суїциду [Див.: 7, с. 136]. Це свідчить про необхідність змін у розумінні суті трансцендування, яке безумовно, забезпечило людству прорив до цивілізації. Але, можливо, «вперед і вгору» сьогодні вже означає «назад до природи», бо на цьому напрямку відкривається безліч можливостей для реалізації амбіцій «вічного Одисея – мандрівника». Не слід уникати екологічних реалій, ідеалізуючи стосунки з матір'ю-природою як надію на спасіння та возз'єднання. Від цього хворобливого стану культуру повинне спасти раціональне осмислення екологічних проблем, яке, у свою чергу, також не слід ідеалізувати й протиставляти природі як виключно надприродне. Раціонально мислити, навчатися мудрості – природно для людини.

Генетичний зв'язок людини з природою веде до того, що у стані невизначеності, стурбованості несвідома пам'ять змушує людину бігти до жінки-матері, аби «впасти, плачучи, в коліна (ніби просячись назад), чи вже в домовину» [3, с. 153]. Та ж несвідома пам'ять в екстремальних ситуаціях штовхає людину шукати спа-

сіння у життєдайній силі матері-землі. С. Алексєєвич у повісті «Цинкові хлопчики» розповіла про долю молодого солдата, що воював в Афганістані. Бажання вкопатися в землю під час жорстокого артилерійського обстрілу витіснило з його свідомості всі інші бажання. Лікарі виявилися практично не здатними допомогти хлопцю позбавитися цієї нав'язливої ідеї.

Психоемоційна енергія бажання уникнути реалії життя шляхом власного повернення до материнського лона веде до того, що у архетиповій структурі свідомості матір із життєдайного начала перетворюється навіть на джерело загибелі. Це видно, зокрема, в амбівалентності ознак Великих Богинь-Матерів, які були прикрашені знаками смерті (генетичне начало, що має бути джерелом життя, обертається на свою протилежність, мортальність, внаслідок чого виключається досягнення не тільки простого індивідуального життя, але й життя безсмертного, продовженого у роді).

Дійсно, на світанку культурної еволюції людства жіноче начало, втілене в образі Богині, було символом не тільки відродження, перетворення смерті на життя, а й пробудження людської свідомості шляхом божественне одкровення. У стародавніх містеріальних ритуалах Богиня уособлювала можливість фізичної трансформації «божества як кругобіжного колеса життя». Але вона була водночас і символом духовної трансформації, тієї центральної сили, що в межах цього циклу прямує до свідомості й знання, перетворення та освіти – найвищих цілей людства з незапам'ятних часів [Див.: 1, с. 33-37].

Перехід до іншого стану існування завжди асоціювався з культом смерті, культом пророцтва. Мати-земля поглинає у своїх надрах прах власних дітей. Саме жінки – Парки й Мойри – тчуть людську долю, але ж вони й обривають її нитку. В більшості народних уявлень, смерть – жінка, й жінкам судилось оплакувати померлих, бо смерть – це їхня справа. Саме сила бажання знайти заміну зниклому тваринному укоріненню в природі впливає на сексуальні орієнтації людини, які змінюють свій полюс на протилежний, коли сексуальні інцестуальні фантазії щодо матері перетворюються у засіб запобігання поверненню в її лоно. Еротизм стає засобом знаходження шляхів для нового укорінення як запоруки безсмертя, але вже не у материнському лоні. Так утворюються певні соціальні структури, що переймають функції природи-матері.

Серед утворень, які виникають на підставі соціалізації репродуктивної функції людини, Е. Фромм називає родину, рід, а пізніше – націю й державу [див. : 6, с. 443-485]. Остання набуває виразних чоловічих рис (закону та порядку). Е. Фромм розвиває свої ідеї на підставі західного матеріалу, де своєрідно осмислюється той факт, що Мати-природа майже гвалтівливо «береться» як жінка фалократичною західною цивілізацією. «Після зведення природи до такого рівня, – пише О. С. Кирилук, – укорінення в ній «гвалтівника» насправді стає неможливим, через що людина шукає інших сфер для свого трансцендування. Образно кажучи, «дитиною», що народжується внаслідок «інцесту» людини та природи, стає структуроване людське суспільство. Саме воно визначає особливості формування людини як людини і тому не може не розглядатися як чинник та джерело формування її сутності» [2, с. 59]. Запропонований висновок, за словами його автора, є характеристикою патріархально-ієрархічної будови соціального світу, де панує принцип «вперед і вгору» (можна додати ще й «далі від природи»).

Поодинокі людина, залучаючись до інститутів цього світу, відчуває себе її частиною та відчуває своє укорінення в них, тобто, цим самим вона долає свою індивідуальну скінченність, трансцендуючи у дещо надіндивідуальне, загальне. Домінування трансценденції над іманентністю є ідеалом західного типу суспільства. Якщо прив'язаність до «матері» (природи) тут визначається любов'ю (еротично кодованим типом зв'язку), то стосунки з «батьком» (законом та державою) визначаються відносинами підкорення та опору (агресивний код).

Визнання існування двох кодів ставлення до природи не дає підстав ідеалізувати «традиційне» природокористування в Україні. Важко погодитися з висновком І. Мойсеїва про те, що «традиційне буття оптимально відповідає вимогам природи (зокрема, її тіла) і космосу, втілює їх, перебуває в органічному спілкуванні з ними. Відомо, що людина водночас творила «свій космос», пробуджувала і залучала до себе потрібні потенціали природи, повертала її до себе, синергійно пристосовуючись, навзаєм, обопільно. Довір'я до підвладної, освоєної природи очистилося від первісного страху перед стихіями і стало корінною рисою української психології» [4, с. 114]. У наведених рядках, по-перше, спостерігається намагання видати бажане за дійсне, а, по-друге, змішуються два різні образи

природи: перший – ідеалізована мати-природа, природа-годувальниця, другий – природа як хтонічна, стихійна сила, що підлягає підкоренню, приборканню. Відносно неї спрацьовує репресивно-панівна ідеологія, тобто у цьому випадку діє агресивний код. Невипадково далі у своїх роздумах дослідник заперечує сам собі, коли підкреслює, що «у слов'ян під час свята Івана Купала з його рудиментом полігамії йшли геть від хати-порядку до «хтонічної» води та «хаотичного» лісу, вивільняти вогняну стихію, опозиційно небезпечну для хати» [3, с. 160].

Природа у контексті ідеї хати семантизується за статевою ознакою: внутрішній затишок хати – жіночий, а відкриті, далекі, широкі простори – чоловічі. На боці першої – краса і привабливість, на боці другого – сила. Отже, чоловік владарює над реальністю, яка тим більше гідна бути впокороною, чим вона далі від нього, чим більше вона його перевершує. Таким чином, у чистому вигляді «традиційне» ставлення української культури до природи не створює достатніх передумов для вирішення екологічних проблем. Треба шукати такий культурний код, що *поєднує* жіночі та чоловічі цінності у відношенні до природи, а не *протиставляє* їх.

Звернемо увагу на те, що хтонічну силу кохання Мавки та Лукаша у драмі Лесі Українки «Лісова пісня» винесено за межі хати й навіть за межі села. Але тут представлений також образ засміченої хати Килини, що символізує бездуховність та внутрішню невизначеність, яка протиставлена організованому духовному світові Мавки. Мавка втілює природу, що «мріє стати людиною». Надзвичайно цінним є те, що Леся Українка протиставляє не жіноче начало чоловічому, а духовне бездуховному. Лукаш у такому контексті втілює образ людини як такої у ситуації самовизначення. Тому зовсім не випадково Леся Українка наділяє його не лише чоловічими рисами, а й таким ознаками, що традиційно ідентифікуються з жіночим началом у культурі: емоційність, нерішучість, а головне – страх. Це «ще» страх перед Мавкою-природою, але «вже» нерішучість бездумно рубати вербу, що уособлює Мавку-природу. Його бентежить «голос сопілки», що «починає промовляти словами»:

«Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає мені груди, серденько виймає» [5, с. 510].

Здається, що якби сьогодні природа могла репрезентувати себе у «екологічному дискурсі», то вона зробила би це саме так. А ка-

яття людей, і насамперед чоловіків, що дуже довго й свідомо намагалися «одухотворити» природу, – у цьому ж дискурсі мало б починатися словами:

«Я душу дав тобі? А тіло звабив!

Бо що тепера з тебе? Тінь! Мара!»[5, с. 513].

Ці слова Лукаша можна розглядати у якості метафоричного визнання ризику, що виникає унаслідок відриву духовних цінностей від природних умов їх культивування. Саме він створює загрозу екологічної кризи.

Література:

1. Айслер Р. Чаша та меч: Наша історія, наше майбутнє / Р. Айслер. – К. : Сфера, 2003 – 322 с.
2. Кирилюк О. С. Універсально-культурні аспекти української національної екзистенції / О. С. Кирилюк // Універсальні виміри української культури. – Одеса, 2000. – С. 49–68.
3. Мойсеїв Ігор. Рідна хата – категорія української духовності / І. Мойсеїв // Сучасність. – № 7. – 1993. – С. 151–163.
4. Мойсеїв Ігор. Рідна хата – категорія української духовності / І. Мойсеїв // Сучасність. – № 8. – 1993. – С. 112–116.
5. Українка Л. Лісова пісня // Українка Л. Вибрані твори. – К. : Дніпро, 1974.
6. Фромм Э. Ситуация человека – ключ к гуманистическому психоанализу. (Пути из больного общества) / Э. Фромм // Проблема человека в современной западной философии. – М., 1988. – С. 443–485.
7. Krebs, Angelika. Ethics of Nature: A Map. With a Foreground by Bernard Williams. – Berlin; New York: de Gruyter, 1999. – 164 p.

Catherine Karpenko

ENVIRONMENTAL PROBLEM AS A CHALLENGE TO RATIONALISM: GENDER CONTEXT

Today conditioned acute social problem that throws people into a state of psychological uncertainty and concern is an environmental issue. There are so many environmental predictions; some of them even do not exclude the possibility of universal suicide. This indicates a need for change in the understanding of transcending that certainly has provided humanity breakthrough to civilization. But perhaps «onward and upward» today means «back to nature», because this area offers many opportunities for the realization of ambitions «eternal Odyssey – traveler.» Do not avoid environmental realities idealized relationship with

Mother Nature as the hope of salvation and reunification. From this disease state culture must save the rational understanding of environmental problems, which, in turn, should not idealize nature and to oppose purely supernatural. Rational thinking, learning wisdom is natural for humans.

Emotional energy is the desire to avoid the realities of life by returning to the mother's womb leads to the fact that the structure of consciousness archetypal mother with life-giving principle becomes even the source of death. This is evident, particularly in the ambivalence of signs of the Great Mother Goddess, which were decorated with symbols of death (genetic element, which is a source of life, turns into its opposite, mortal, thus excluded achieve not only a simple personal life but also the life immortal, extended in humankind).

Indeed, at the dawn of human cultural evolution feminine, embodied in the image of the Goddess was not only a symbol of rebirth, transformation death to life, but the awakening of human consciousness by divine revelation. The ancient mystery of Goddess embodies the possibility of physical transformation «of the deity as a wheel of life». But it was both a symbol of the spiritual transformation of central forces within that cycle tends to consciousness and knowledge transformation and education – the highest goals of mankind since the immemorial time.

Key words: *environmental issue, nature, transcending, rationality, tradition.*